

Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme

Ayşe Özdemir KIZILKAN*

Özet: Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde uyguladığı temettuat vergisi ve bu verginin toplanma biçimi ile temettuatların etkileri bu çalışmada değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın ekonomiyi kayıt altına alması, bunun için vergi dışı potansiyelleri dahi defterlere kaydetmesi anlatılmış, çeşitli temettuat defterlerinden alınan verilerle bu durum örneklendirilmiştir. Ayrıca Tanzimat döneminde verginin tarh, tahakkuk, kontrol ve teftişinin temettuatlar ile nasıl sağlandığı anlatılmaya gayret edilmiştir. Temettuatların uygulayıcısı olan muhassılların yalnızca defter tutan basit bir memur değil vergi tarhı, tahakkuku, kontrolü ve teftişi işlerini de kapsayan, kapsamlı bir vazifeleri olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte günümüz Türkiye'sinde ekonominin kayıt altına alınamayışı ile bunun sonucu olarak ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi kavramından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temettuat, vergi tahsili, muhassıl, mükellef, vergi, tahrir, gelir.

An Evaluation About Temettuat Applications In Ottoman Tax Arrangements

Abstract: Scope of this study is to discuss the profit tax that was carried out by Ottoman States, gathering ways of this tax and the effects of profits in Tanzimat Period. Restricting of economics, for this scope recording of potentials those were out of tax by Ottoman has explained earlier and has illustrated by means of data gathered from profit notebooks. Furthermore, it was explained how the taxes controlled and inspected by the means of profits in Tanzimat Period. It was tried to explain that tax collectors who was the appliers of Profits, were not only civil servants, but also had got comprehensive works including tax collecting and tax inspection. However, unrestricted economy concept that was appeared because of Turkey's economical difficulties, was discussed.

Keywords: Profit, tax collecting, tax collector, taxpayer, tax, count, income.

GİRİŞ

Devletin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi, yani kamu hizmetlerini ve kendisine düşen görevleri, düzenli ve başarılı bir şekilde yürütebilmesi için, birtakım mali araçlara ihtiyaç vardır. Devlet bunların en önemli kısmını vergiler ile sağlar. Vergi, devletin hâkimiyet hakkına dayanarak belirli hukuk kaidelerine göre kişilerden karşılıksız ve tek taraflı olarak aldığı iktisadi değerlerdir (Aksoy, 1996).

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren vergi kaynaklarının tespiti konusunda önceki Türk devletlerinde uygulanan vergi sistemini esas alarak, tahrir(sayım) yöntemini benimsemiştir. Fethedilen her ülkede vergi kaynaklarının tesbiti için tahrirler yapılmış ve devletin genel durumundaki gelişme ve değişmelere paralel olarak bunlar yenilenmiştir. Tahrir esnasında vergi kaynaklarının gözden kaçmaması için azami gayret sarf edilmiş, çeşitli nedenlerle vergilendirilemeyen kaynaklar sık sık yapılan teftişlerle vergi sistemine dâhil edilmeye çalışılmıştır (Ünal,1997).

Osmanlı Devleti fetihlerle sürekli genişlediğinden devletin hukuki, askeri, mali ve sosyal yapısında da devamlı gelişmeler olmuştur. Fethedilen bir saha, bir Türk toprağı haline getirilirken öncelikle buranın askeri güvenliği sağlanmış, daha sonra oradan iktisadi faydalar elde edilebilmesi için, halk düzenli bir şekilde vergi ödemeye tabi tutulmuştur. Devlet topraktan, biri reyanın elde ettiği gelir üzerinden ödediğı vasıtasız vergi ve diğeri de reyanın herhangi bir devlet memuruna, tımar sahibine hizmet ederek ödediğı vasıtalı vergi olmak üzere iki türlü gelir sağlamıştır (Fekete,1947). Ancak, Osmanlı ülkesinin her tarafında tek bir vergi düzeni uygulanamamıştır. Fethedilen her bölgenin coğrafi şartları, ırkı ve kültürel özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısına göre, istikrarın bozulmaması için her mahallin kendine has nitelikleri değiştirilmeden bir vergi sistemi yerleştirilmek istenmiştir (Ünal, 1997).

Ancak belirli bir dönemden sonra merkezi devletin gücünün zayıflaması, fetihlerin durmasına neden olmuş, böylece vergi gelirlerinde azalma meydana gelmiştir. Bu süreç dahilinde haraç ödeyen yabancı devletlerin bir kısmı da Osmanlı devletinin güçten düşmesini fırsat bilerek ödedikleri harcı çeşitli bahanelerle geciktirmişler ve ödememeye başlamışlardır. Önceleri kendini besleyip geliştiren dinamik bir iç yapıya sahip olan Osmanlı kamu gelirleri düzeni, bunun doğal sonucu olarak zamanla tersine işleyen bir sistem haline gelmiştir (Aksoy, 1996). 19. yüzyıla gelindiğinde tımarlı sipahilere tahsis edilmiş olan vergi gelirlerinden vazgeçilmeye başlanmıştır. Bütün bunların neticesinde Osmanlı'da yeni bir vergi düzeni arayışı başlamıştır. Nitekim tımar sisteminin terki ile birlikte merkezileştirilmiş bir vergi sisteminin kurulması yolunda ilk adım atılarak, “aynî-bölgeci sistemden”, “merkeziyetçi ve nakdi” ödeme sistemine geçmek için çaba harcanmıştır. Bu çerçevede vergi sisteminde yapılması düşünülen ıslahatın başarısı merkezi devletin vergilerindeki artışa bağlıdır. Ancak atılan yeni adımların neticesinde merkezi devlet gelirleri haline gelen aşar ve ağnam gelirleri, devletin gelir ihtiyacını karşılayamamıştır. Çünkü mültezimler vasıtasıyla toplanan vergi hasılatını istenilen oranda artırma imkanı yoktur. Bunda, mültezimlerin köylüye yaptıkları baskı ve zulmün vergiye karşı mukavemeti artırması, diğeryandan da hasılatın büyük bir kısmını vergi

toplama masrafı olarak alıkoymaları etkili olmuştur (Şener, 1990). Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte yeni arayışlara girilmiştir.

TANZİMAT DÖNEMİNDEKİ VERGİLERİN ÇEŞİTLERİ, TARHI, VE TAHSİLİ

Tanzimat Döneminde Ekonominin Kayıt Altına Alınışı ve Vergi Tarhi

Osmanlı Devleti'nde fetihlerin durması, toprak kayıplarının başlaması üzerine sürekli olmayan bazı örfi vergiler süreklilik kazanmıştır. Bu vergiler tarh edilirken, gereken olağanüstü masraf tutarı tespit edilmiş, tahsil nedeniyle oluşacak çeşitli giderler de buna eklenmiştir. İhtiyaç duyulan para, memleketin erkek nüfus veya hanesi üzerine taksim edilerek “Tevzi Defterleri” düzenlenmiş, bunlar şer’i mahkemelerin siciline kaydedilmiş ve vergi iki taksitte alınmıştır. İstanbul, maktu vergi ödeyen idareler ve müstesna eyaletler, örfi vergi kapsamı dışında tutulmuştur. Örneğin İstanbul’un bu bakımdan özel bir yeri vardı ve an-cemaatin vergi ile beraber emlak ve temettu vergilerinden de burası muaftı. Vakıfların yanısıra bazı müftü, yöre ileri gelenleri (vücut), hatip ve imamlarla birlikte, Hz. Peygamber’in soyundan gelenlerden de vergi alınmamış, zaman zaman ekonomik, sosyal ve siyasal amaçlı bazı muafiyetler de kısa süreli olmak kaydıyla uygulanmıştır. Ancak miktarı belirlenen vergilerin alınabilmesi için öncelikle tahrir yapılması gerekmiştir. Bunun için kurulan “Tahrir-i emlak Nezareti” ile, ilk tahrirlere Bursa ve Yanya’da başlanmıştır (Şener, 1990).

Osmanlı vergi sisteminde, Tanzimat ile birlikte gerçekleştirilen en önemli yenilik, vergilerin oldukça basit ve sade bir hale getirilmesidir. Bu bağlamda daha önce “tekâlif-i şer’iyye” adı altında ve çok çeşitli oranlarda alınan vergiler kaldırılmış, yerine zirai ürünlerden onda bir oranında öşür, koyunlardan “ağnam resmi” ve gayr-i müslimlerden “cizye” alınması esası getirilmiştir. Aynı şekilde “tekâlif-i örfiyye” adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilmiştir (Güran, 1989). Böylece, ödeme gücü dikkate alınmaksızın erkek nüfus üzerine yüklenen baş vergisinden sayılabilecek pek çok örfi vergiden, herkesin ticaret ve kazancı dikkate alınarak tarh edilen genel bir vergi düzenine geçilmiştir (Şener, 1990). Osmanlı’da vergi kanunla değil nizamname ile çıkarılmıştır. Yani kanunlar asli kaynak, nizamnameler (tüzük)ise tali kaynak hükmündedir (Aksoy, 1996).

Tanzimat Fermanı ile her köy veya mahalle üzerine yalnız bir adla vergi konulmuş ve adına da “köyce tahsili mutad olan vergi” denilmiştir. Bu vergi herkesin *tahammül ve takati ve kâr ve kisbi ve temettu ve ticareti* gözetilerek konulmuş ve toplanması işi de, halkı Müslüman olan köy ve mahallelerde imam ve muhtarlar ile Hristiyan olan köy ve mahallelerde ise papaz ve

muhtarlarla verilmiştir. Her köyde yapılacak tevzi defterlerinin bir sureti daha çıkarılacak, bunların kayda uygun olup olmadığı imam, papaz ve muhtarlarla beraber, halktan güvenilir adamlar tarafından teftiş ve tetkik edilecekti. Bu sayede ileride kimsenin bir itirazı da olamayacaktı (Süleyman Sudi, 1996). Böylece Osmanlı Devleti'nde yeni bir vergilendirme biçimi ortaya çıkmıştır.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin idari yapısında değişiklikler ve yenilikler yapılmıştır. Bununla devletin gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi konusunda halk arasındaki dengesizliğin ve haksızlıkların önüne geçilmesi, vergi verecek kişilerin tespit edilmesi, ağır vergi yükünün hafifletilip halkın refaha kavuşturulması, bu sayede devletin gelirlerinin artırılarak son dönemde gittikçe bozulan gelir-gider dengesinin yeniden kurulması için köklü değişiklikler yapılması amaçlanmıştır. Bunun için 19 Zilkade 1255 (23 Ocak 1840) tarihinde Muhassıllar Nezareti'ne bir talimatname gönderilmiş, her yerde ahalinin ismi, şöhreti, arazileri, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgilerinin kaydedildiği "temettuat defterleri" adı verilen defterler tutulması emredilmiştir (Serin, 1998).

Temettuat Vergisi

Temettu" kelimesi "kâr etme, fayda görme" anlamındadır. "Temettû Vergisi" ise herkesin kazancına uygun olarak devlete verdiği vergi, anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde uygulandığı zamana kadarki şekliyle tarif edilecek olduğunda ise, tüccar ve esnafın senelik kazançlarının miktarının tahmin ve takdir edilerek, bundan binde ve yüzde hesabıyla alınan vergidir, denilebilir (Sayın, 1999). Temettu tahririnin yapılmasındaki esas amaç, herkesin kazancına ve mal varlığına göre devlete belirli miktarda vergi vermesi ve bunun bir düzene konularak tespit edilen usüllere göre yapılmasıdır (Serin, 1998).

19. yüzyıl ortalarına doğru yapılmaya başlanan temettuat tahrirleri ile Tanzimat'a kadar halktan alınan vergilerin yerine getirilen temettu vergisi, temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterlere bakıldığında, Tanzimat sonrası Osmanlı vergi sistemine dair pek çok bilginin bulunduğu görülür. Bunlarda vergi mükellefinin adını, vergiye esas olan gelir kaynağını, kaynağın yıllık gelirini ve bu gelire göre tarh edilen vergiyi bulmak mümkündür. Zira her üründen veya hayvandan farklı bölgelerde farklı oranlarda vergi tahsil edilmiştir. Defterlerde genellikle her hanenin mal varlığı yazıldıktan sonra, toplam vergi miktarı da belirtilmiştir. Bunun yanısıra hane reisinin bir önceki sene vermiş olduğu temettu vergisi ile öşür ve rüsum miktarı ve bir sonraki yıl vermesi gereken tahmini temettu vergisi yazılmıştır. Kiraya verilen gayrimenkullerde de aynı şekilde tahririn yapıldığı yıllık kira geliri ve buna karşılık ödenmesi gereken temettu miktarı

ile bir sonraki yıl ödenmesi gereken tahmini temettu miktarı kaydedilmiştir. Yine, defterlere her mahalle veya köyün yazımı bittikten sonra buradan alınacak vergi ve toplam temettu miktarı yazılmıştır.

Bu yeni verginin miktarı, maliye nezareti tarafından yalnızca liva düzeyinde belirlenmekteydi. Her liva merkezinde bu toplam miktar, kazalar arasında paylaştırılırdı. Daha sonra kazanın müdür ve meclis azalarının, katıldığı bir toplantıda kasaba ve köylerin payları belirlenir, belirlenen miktarı belirten bir mazbata kendilerine teslim edilirdi. En sonunda kasaba mahalleleri ve köyler düzeyinde, tüm hane reisleri toplanarak, istenilen miktar haneler arasında her şahsın kazancına göre paylaştırılıp bir defter halinde kaza merkezine gönderilirdi. Böylece her hanenin vergi yükümlülüğü belirlenmiş olurdu (Güran, 1989).

Temettuat Vergisinin Uygulanışı

Tahrir kapsamındaki yerlerde yapılan sayım sonucu tutulan temettuat defterlerinde, muhassıllar tarafından halkın tüm mal, mülk, arazi, hayvan, ziraat yapılan ve yapılmayan tarlası, bağı, bahçesi, ekip biçtiği her ürünün cinsi ve kaç dönümlük ekim alanına sahip olduğu ve bunların yıllık geliri tek tek belirtilerek, vergi mükellefi olan hane reisinin bir senede ödediği öşür, rüsum ve toplam vergi miktarı kaydedilmiştir. Bu durum incelenen temettuat defterlerinin hepsinde aynen görülmektedir. Hatta diğer defterlerden farklı olarak Rodos Temettuat Defterinin sonunda vergi, hayvan, emlak ve yıllık gelirlerinin toplamı da ayrı ayrı yazılmıştır (Bu konuda başvurduğumuz defterler şunlardır: Ziştovi eyaletine bağlı Sarıyar Karyesi, Bayburd, Gemlik, Filibe, Konya Eyaleti Hamid Sancağı dâhilinde Keçiborlu kazası, Konya Eyaleti Teke Sancağı İstanos kazasına bağlı Avdan köyü, Rodos Sancağı ve Hüdavendigar Sancağı Dazkırı kazasına bağlı Yorgiri Köyü).

Temettuat defterlerindeki vergi kayıtlarında öyle ayrıntılar vardır ki, mesela Gemlik'e ait 7940 numaralı temettuat defterinde bahçeler yetiştirilen ürünün çeşidine göre tek tek adlandırılarak (Bkz. BOA, ML. VRD. TMT, nr.7940, s. 2,3,10,11... vb. de "dut bahçesi" diye yazımın örnekleri mevcuttur.) ve zeytin ağaçları da sayıları ile birlikte yazılmıştır (Mesela, BOA, ML. VRD. TMT, nr. 7940, s. 10, hane 22.) Rodos adasına ait defterde ise zeytin ağaçları ve fidanları fiyatları ile birlikte ayrı ayrı belirtilmiştir (Bkz. BOA, ML. VRD. TMT, nr. 1140, s. 2-3.).

Yine Konya eyaleti Teke sancağı dâhilindeki Avdan köyünün 1845 tarihli temettuat defterinde ise bu köyde yapılan sayımda hane reislerinin sahip olduğu deve, davar, koyun ve kuzu, dişi veya erkek ve sağman veya yoz(kısır, süt vermeyen) olmasına göre ayrıca yazılmıştır (Bkz. BOA, ML. VRD. TMT, nr. 9754.).

Bundan başka temettuat defterlerinde hane reisinin mesleği haricinde ek gelir sağlamak için uğraştığı işten elde ettiği yıllık kazançlar da ticaret temettuatı, hamule naklinden temettuatı (yük taşımacılığı), sanattan temettuatı, odun(hatab) ve kömür temettuatı gibi isimlerle bir bir kaydedilmiştir (Bkz. BOA, ML. VRD. TMT, nr. 10199.). Osmanlı'da meslek üzerinden, üretilen ürün üzerinden ve sanatkârlıktan alınan vergi, temettu vergisi adıyla birleştirilmişken, bugün bu vergilerin her birinin tarh ve tahakkuk biçimi ayrılmıştır. Osmanlı Devleti yaptığı iş her ne olursa olsun bu işi bir dükkân açarak yapamasa (yani günlük yevmiye ile) bile çalışan bir hane reisinin bu kazancını vergilendirmiştir. Oysa günümüzde bir işyeri açmaksızın gezici olarak çalışan küçük sanat erbabından vergi alınmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı'nın her dönüm, kile ve adet olarak vergilendirdiği zirai ürünlerden günümüzde küçük çiftçi olarak kabul edilen kesim o dönemle kıyaslandığında mahsul miktarı çok daha fazla olmasına rağmen vergiden muaftır (Tüm Vergi Kanunları, 2006). (Osmanlı'daki tüm bu uygulamalara rağmen, bugünün Türkiye'sinde kayıt dışı ekonomi (Kıldış, 2000. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin iktisadi sorunları içerisinde kayıt dışı ekonominin diğerlerine göre ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yeraltı ekonomisi, kayıp ekonomi, gizli ekonomi, resmi olmayan ekonomi, vb. adlarla da anılan kayıt dışı ekonomi kavramı; bilinen ekonomik yöntemlere göre tahmin edilemeyen ve gayr-i safi milli hasıla hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir getirici ekonomik faaliyetlerin bütünüdür. Kayıt dışı ekonomi, belgeye hiç bağlanmamış ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin devletin bilgisi dışına taşınmasıdır. Bireylerin veya işletmelerin ekonomik faaliyet ve işlemlerini kamunun denetimi dışında tutmasının en önemli nedeni ise vergi kaçırma arzusudur.) denilen bir durum söz konusudur.)

Bu durumun daha ilgi çekici örneklerine ise, halkın sahip olduğu hayvanların cinsleri ile birlikte yaşlarının da yazıldığı Zıştovi'ye ait temettuat defterinde sıkça rastlanmaktadır (Burada yaşları ile yazılmaları tahririn yapıldığı sene içerisinde bu hayvanlardan yıllık bir kazanç elde edilemediği anlamına gelmektedir. Bkz. BOA, ML. VRD. TMT, nr. 15942.).

Aynı durum elimizdeki Rodos, Filibe, Bayburd, Gemlik ve Dazkırı temettuatları için de geçerlidir. Ayrıca sık olmamakla birlikte, temettuat defterlerinde sayıları az bile olsa arı kovanlarının da kayda alındığı ve bunlardan kovan başına öşür vergisi tahsil edildiği görülmektedir (Bkz. Dazkırı, Bayburd, Rodos ve Keçiörlü Temettuat defterlerinde bu durum rahatlıkla görülebilir.).

Taşımacılığın gelir kaynağı olduğu hanelerde ise mutlaka at ve deve gibi yük hayvanları bulunmakta bunlar da tay, dorum ve köşek gibi yavrularıyla birlikte kayda geçirilmektedir. Normalde bir koşum hayvanı olan öküz gibi

sadece baş olarak yazılıp hâsılatı bulunmayan eşekten, Keçiborlu ve köylerinde olduğu gibi nadiren de olsa taşımacılıkta yararlanılmış ve gelir elde edilmiştir ki bu da defterde muhtelif yerlerde belirtilmiştir (Beltarla ve Gölbaşı köyleri bunun istisnasıdır. Onun dışındaki köylerin hepsinde ve özellikle Keçiborlu merkezde eşekten taşımacılıkta yararlanma oldukça geniş ölçektedir. Örneğin Giresun köyü 70,71. hane Keçiborlu merkez için 10,16,23,37,44,48,56,68,78,88,107,122,133,166,171,183,214,227 ve 238. haneler, Aydoğmuş köyü, 1,27,28,35,41,45/2,60. haneler, Eber köyü 1,2,20,29,30. haneler Yaka köyü 2. hane ve bkz. diğer köyler... hasılatı az miktarda olsa bile eşek ile yapılan taşımacılık geliri vergiye tabi tutulmuş ve kayıt altına alınmıştır.).

Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu vergi yazımlarında ekonomik potansiyelin tam olarak tespit edilmesi gibi bir amaç güdüldüğü için vergi dışı potansiyeller de defterlere kaydedilmiştir. Örneğin vergi dışı potansiyelden ilk akla gelecek olanı hayvanlardır ki, mesela oduncuların katırları, eşekleri vergi dışıdır, fakat bunlar da şerh edilerek defterlere yazılmışlardır. Binek hayvanı olarak kullanılan eşek, katır, at gibi hayvanlar ve köylünün öküzü ile sığırı da vergi dışı oldukları halde defterlere yazılmışlardır. Bunun sebebi de muhtemelen eşek ve katırın nakliyatçılıkta kullanılıp kâr getirmesidir ki, tahmini kâr, vergiye dâhil edilerek defterlere kaydedilmiştir. Benzer şekilde, öküz çift sürmek üzere başkasına kiraya verilmişse, onun kiraya verdiği öküzden vergi alınmıştır. Vergi dışı ikinci tür potansiyel olarak ise kıraç ve sürülmeyen tarlalar akla gelmektedir ki, bunlar da dönümleriyle birlikte yazılmıştır. Yine bir başka vergi dışı potansiyelin yalnız baş olarak yazılan kısır inekler olduğu görülmektedir (Adıyeye, 2000).

SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde uyguladığı temettuat vergisi ve bu verginin etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti özellikle temettuat yazımlarıyla ekonomik potansiyelini tam olarak tespit etmeye çalıştığından, vergi dışı potansiyeller de defterlere kaydedilmiştir. Böylece Osmanlı'da ekonominin kayıt altına alınamaması gibi bir durum, ortaya çıkmamıştır. Osmanlı ekonomik düzeninde izin verilmeyen kayıt dışı ekonomi, Türk ekonomisinin bugün belki de en önemli sorunu olmuştur. Oysa günümüzde verginin tarh ve tahakkuku genellikle beyan esasına dayandığından, vergiye tabi gerçek oranın tahakkuk ettirilmesi güçleşmiştir. Hatta günümüzde yaşanan bazı vergileri mükellefin bizzat kendisinin hesaplayıp ödemek zorunda olması durumu Osmanlı'da görülmemiştir.

Osmanlı'da da günümüzdeki gibi vergi muafiyet ve istisnaları söz konusu olmakla birlikte bunlar, teşkilat itibariyle merkezi idareye bağlıdır ve buraları Tanzimat reformlarının uygulanmadığı, eski vergi düzenlerini koruyan müstesna bölgeler teşkil eder. Ancak bugünkü gibi vergi kaçırma hadiselerine dair bilinen herhangi bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Vergi imtiyazları sonucu devletin vergi kaybı hem Osmanlı'da hem de günümüzde olmuştur. Çünkü Osmanlı'da da günümüzde de bazı kişi ve meslekler vergiden muafırlar. Bütün bunlara rağmen vergilendirmede adaletli davranıldığı ve mükelleflerden mali güçlerine göre vergi alındığı takdirde, vergiye karşı mukavemetin ve vergi kaçırma oranının nisbeten azalması mümkün olabilecektir. Ancak temettuat defterleriyle tutulan kayıtlar incelendiğinde, Osmanlı'da vergi kaçırma veya vergiye karşı direncin mümkün olmadığı görülür (Nitekim defterlerin sonunda bulunan mahalle veya köy halkının ödeyeceği toplam vergi miktarı ile merkezde bulunan defterlerde ödenmiş olarak gösterilen vergi miktarı birbirinin aynısıdır.). Vergi konusunda Osmanlı Devleti'nde durum bu kadar avantajlı görünüyorsa, temettuat vergisi Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını devam ettirememiştir. 1839 yılında çıkarılan bu verginin tahsili 1859-60 yılında yapılan kadastro çalışmalarından sonra gerçekleşebilmiştir. Buna göre şehir ve kasabalarda bulunan esnaf, tüccar ve zanaatkârların yıllık gelirleri üzerinden %3 oranında vergi alınması kararlaştırılmış, bu oran 1876'da % 4'e çıkarılmıştır (Çakır, 2001). Temettuat vergisinin yapılabilmesi için yapılan tahrirler 1839-40 ve 1844-45 yıllarıyla sınırlı kalmış muhassıllar vasıtasıyla toplanan bu vergi resmi olarak uygulanmaya devam ediyor görünse de gerçekte astarı yüzünden pahalıya geldiği için uygulamadan kaldırılan bir vergi olmuştur. Çünkü devletin bu vergiyi toplamak için harcadığı para tahsil ettiği verginin üstünde olmuştur. Aslında vergi tarh, tahakkuk, tahsil ve denetiminin bir elde daha doğru ve hızlı yapılmasına imkân tanıyan bu sistem muhassıllara ve yardımcılara ödenen paraların çok olması yüzünden işlerliğini kaybetmiştir.

Günümüz Türkiye'si'nde ekonominin tam olarak kayıt altına alınamayışı yüzünden ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, Türkiye ekonomisinin önemli bir kısmını (bazı raporlara göre yarısı) teşkil etmektedir. Bundan dolayı devlet hangi kişi ya da kuruma ne kadar vergi tahakkuk ettireceğini bile gerçek biçimde hesaplayamaz hale gelmiştir. Verginin tarh ve tahakkukunda vicdanî ve ahlakî davranımın önemi bugün için daha da artmıştır. Dolayısıyla verginin tahsili bunlardan daha da güç bir hal almıştır.

Osmanlı Devleti'nde özellikle öşür vergisi sabit bir oranda alınmamış genel olarak 1/10 oranında olması gerekirken bunun 1/4'e kadar düştüğü olmuştur. Ancak vergi tarhı muhassıllar veya vekilleri tarafından bizzat yerinde yapıldığından tahakkuk eden ve tahsil edilen vergi miktarı aynı olmuştur. Bazen muhassılların haksız ve yanlış yazımları söz konusu olmuş ise de halk

bu durumu şikâyet dilekçeleri(mahzarlarla) ile hükümete bildirdiğinden mesele halledilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir muhassıla hallettiği vergi tarh, tahakkuk, kontrol ve teftiş işleri, günümüzde genellikle mükellefin beyan usulü esas alındığından, parçalara bölünmüştür. Bu durumda tarh ve hatta tahakkuk bir bölümüyle yükümlünün işi haline gelmiş, vergi daireleri tahakkuk ve tahsil işiyle uğraşır olmuşlardır. Denetim ve kontrol mekanizmaları ise günümüzde ayrı ayrı maliye memurları tarafından yürütülür olmuştur. Bu da daha pahalıya mal olmakta ve daha çok zamana ve önemli miktarda vergi kaybına sebep olmaktadır.

Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin vergi kaçakçılığı ve kayıt dışı ekonomiye son verme hedefine ulaşmada bilgili ve yüksek ahlak seviyesinde, işleri yapmaya yeter sayıda maliye memurlarına ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak buna çok benzer muhassıl adlı Osmanlı memurları bu işi belli bir süre yapsalar da, yöntemin pahalılığı ve uygulamada çıkan yöresel farklılıklar meselenin düşünüldüğü kadar kolay haline imkân vermemiş ve muhassıllık kurumu düşünüldüğü kadar uzun ömürlü olamamıştır. Buna göre ekonomiyi kayıt altına almada, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı tahrir sisteminin oldukça verimli sonuçlar elde edilmesini sağladığı düşünülebilir. Çünkü bu sayede verginin tarh ve tahakkuk işlemi de kolaylaşmış, mükellefin vergi beyanı meselesi rahatlıkla hallolmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA., ML. VRD. TMT, nr.7940.
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 6776
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 5967
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 7698.
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 1140.
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 9754.
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 10199.
BOA., ML. VRD. TMT, nr. 15942.
BOA., ML. VRD. TMT, nr.7704

Kitaplar

- Aksoy, Ş. (1996), Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, İstanbul.
Çakır, C. (2001), Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul.
Güran, T., (1989), Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler Ve Hazine Hesapları 1841-1861, Ankara.
Sayın, A.V. (1999) Tekâlif Kavaidi, Ankara.
Süleyman Sudi, (1996), “Defter-i Muktesid Osmanlı Vergi Düzeni”,Yay. Hz. Mehmet Ali Ünal, Isparta.
Şener, A. (1990) Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul: İşaret
Tüm Vergi Kanunları, (2000), Ankara: Seçkin.
Ünal, M.A.(1997), Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta: Kardelen.

Makaleler

- Adıyeke, N. (2000)‘Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri’, OTAM, 11,769-807.
Fekete, L. (Nisan 1947) “Türk Vergi Tahrirleri”, Belleten, çev: Sadrettin Karatay, CXI, 42: 299-328.
Serin, M. (1998),“Osmanlı Arşivi’nde Bulunan Temettuat Defterleri”, Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan, 717-728.
Kıldış, Y., (2000) Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, 2 :180-201.